

ШИП Н.А. д. і н., професор,
Український державний університет
фінансів та міжнародної торгівлі, м. Київ

РЕЛІГІЙНІ АСПЕКТИ В ЖИТТІ ТА ТВОРЧОСТІ Т.Г. ШЕВЧЕНКА

Визнанням заслуг Великого Кобзаря перед Україною і слов'янством взагалі є святкування на державному рівні 200-річчя від дня його народження. Геній Т. Шевченка вийшов за національні межі, збагативши світ неповторною поезією, що згодом поширюється планетою у перекладі понад ста мовами. Як великий гуманіст і народолобець він був продуктом своєї доби та найяскравішим втіленням прагнень і сподівань українського народу. У тогочасному суспільно-політичному і культурному просторі циркулювали ідеї романтизму, національного відродження, захоплення фольклорно-етнографічними студіями, поширювалась тенденція релігійної та морально-етичної мотивації творчості, впровадження символічних образів, звеличення історичного минулого тощо. У такій морально-психологічній творчій атмосфері актуалізувалась релігійна тематика, адже сакральні слова «Бог», «Релігія», «Церква» пронизують всю історію людства, що виявляється у нерозривному зв'язку культу божества і культу земного володаря. Т. Шевченко відображав це у своїх поетичних творах, поєднуючи або ж протиставляючи «Бога» і «Царя». Його віра чи невіра також чітко не простежуються. Спроби науковців розв'язати цю проблему іноді виливаються у діаметрально протилежні висновки: релігійний поет, атеїст, безбожник. Шевченкознавчі студії відбуваються в широкому діапазоні - від диференційованих до синтетичних. Глибокий історико-історіографічний аналіз образів Великого Кобзаря в інтелектуальній історії України подав академік В. Литвин у монографії та публікаціях на сторінках газети «Голос України». Автор показав наукові трансформації в оцінках Т. Шевченка, які відбувались у різні історичні періоди залежно від мотивації, уподобань, настанов, зацікавлень дослідників. Останнє В. Литвин підкріплює висловом М. Драгоманова: «Хто бравсь писати про нього (*Шевченка. Н.Ш.*), перш усього думали про себе» [1, с. 10]. Т. Шевченка як поета і

письменника-повістяра, творця української літературної мови, знавця українського звичаєвого права, маляра і гравера змальовано у двотомному збірнику статей «Світи Тараса Шевченка» [2].

Серед новітніх досліджень у характеристиці суспільно-політичного й інтелектуального середовища середини ХІХ ст. неупередженим поглядом відзначається монографія Л. Г. Іванової [3]. Місце релігії у творчості Кобзаря досліджував Б. Завадка, проаналізувавши процес становлення його релігійного світогляду, розуміння християнства, погляд на міжконфесійні відносини [4]. Стосовно характеристики релігійності поета сучасні дослідники шукають компроміси. Приміром, І. Дзюба зазначає: «Шевченко не любив ні ксьондзів, ні попів, але любив Христа, йому звірявся» [5, с. 369].

Окремий історіографічний доробок з питань релігійності Кобзаря складають праці зарубіжних авторів. Зокрема, український публіцист, літературний критик, бібліограф і бібліофіл Д. Бучинський характеризує його як «непохитно віруючого християнина», теїзм якого спирався на філософські підвалини. Автор робить співставлення поглядів Т. Шевченка з мислителями різних часів [6]. В. Доманицький у синтетично-націологічних студіях життя і творчості Тараса характеризує його фольклорно-етнографічний доробок, етнополітичні та релігійні погляди [7]. Як глибоко релігійну людину характеризує його і В. Домашовець у своїй книзі «Псалми Давидові в поетичних творах Т. Шевченка». Дослідник розглянув переспіви Псалмів під історико-порівняльним кутом зору, характеризуючи їх з літературно-мистецького боку [8, с. 7]. Митрополит Іларіон (Огієнко) також стверджує: «Шевченко був віруючий християнин православний» [9, с. 166]. У деяких дослідженнях бракує системного підходу для розв'язання складного світоглядного питання, що має не лише зовнішню форму, а й глибинний внутрішній зміст, проникнути в який намагався Д. Чижевський. У «Нарисах з історії філософії на Україні» він зазначає, що Т. Шевченко релігійні питання пов'язував із тогочасною дійсністю, виходячи з антропоцентричного бачення історичного процесу [10, с.167]. Але ніхто з названих дослідників не вживає філософських понять «матеріалізм», «ідеалізм», за який зокрема духовенство вважало Кобзаря атеїстом, безбожником. Крім того, спостерігається нехтування термінологічним принципом наукового

дослідження, коли у різних контекстах, з різним значенням (без пояснень) використовуються терміни «релігійність», «релігійний» (релігійний поет, релігійний світогляд, релігійність Шевченка). За філософським визначенням, релігія є однією з форм світогляду і відповідного типу поведінки, які пов'язані з вірою у визначальний вплив на людство в цілому трансцендентних сил, які мають назву «Бог», божество [11, с.109]. Зазвичай, релігійність як стан душі, притаманна людям у різних проявах. Вона пов'язана із спокоєвечним внутрішнім почуттям людини, що виявляє його зв'язок з невидимим духовним началом. Недарма в українському фольклорі існує прислів'я: «Без Бога – ні до порога». Ця духовна парадигма, генетично притаманна українському народові, супроводжувала Т. Шевченка усе його нелегке життя. Він широко використовував у своїй творчості релігійні мотиви, але не вдавався до теологічних міркувань, аналізу життя святих тощо. Зважаючи на високий суспільний інтерес до українського генія, що посилюється в ювілейний рік, спробуємо доторкнутись до означеної проблеми з урахуванням плюралістичних можливостей сучасного дослідження. Предметом наукового аналізу обрано насамперед поетичну творчість Тараса. При цьому не ставиться на меті когось переконувати в тих або інших інтерпретаціях філософсько-релігійного світогляду Кобзаря, про що міг би сказати лише він сам.

Побожне ставлення до навколишнього світу, що є характерним для українського народу, закладено у Т. Шевченка з дитинства. Майбутній поет дитячі роки провів у с. Кирилівці (Тарас називав його Керелівка), з яким пов'язані перші враження і відчуття земного і божественного. Перше закарбувалось у нього як убоге життя всіх поміщицьких підданих і власне його родини, друге – проповідувані словом божим християнські чесноти добра і справедливості. Подібний дисонанс у суспільстві він пізніше змалював словами: «Я бачив пекло, там неволя, робота тяжкая ніколи і помолитись не дають». Допитливий Тарас якось «довідався», що небо тримають залізні стовпи, заходився їх шукати.

Початки християнського виховання закладались у родині його батьком, який уголос читав «Четві-Мінеї». Малий Тарас переймався подвигами святих мучеників, які віддавали життя за віру Христову. Він зачаровувався євангельськими подіями, апокрифічними сюжетами, що розкривали давній жахливий і зворушливий світ.

Маючи добру пам'ять і чутливу душу, він ще змалку полюбляв фантазувати. У 8 з половиною років Тарас пішов до школи навчатись у церковного дячка [12, с.8-9, 13, 16]. У дванадцятирічному віці він стає школярем-робітником у дяка Богорського. Крім різноманітної буденної роботи йому доводилось за невеличку платню читати «Псалтир» по усопших, який знав майже напам'ять: «Добре ще, коли траплялися на селі покійники (прости мене, Господи!), тоді ми ще сяк-так перебивалися; а як ні, то просто по кілька днів поспіль голодували» [12, с. 26]. Згодом майбутній Кобзар наймитував у кирилівського священника о. Григорія Кошиця, де також залюбки читав «Псалтир», «Київський патерик», «Книги Пророків». Він добре знав Псалми, які, ховаючись у бур'янах, переписував зі збірки Г. Сковороди «Сад Божественних пісень». Пізніше думки і зміст Псалмів він передавав поетичною мовою у своїх творах. В Академії художеств Т. Шевченко студіював Біблію за порадою вчителя малярства К. Брюлова. Вона стала «дорогоцінним скарбом для його душі», підтримкою, заохочувала до молитви і творчості, витривалості та боротьби за національне і духовне пробудження українського народу, його соціальне визволення [8, с.20]. Не заради тривіального переказу наводимо ці хрестоматійні факти. Вони сприяють розумінню глибинних психо-емоційних трансформацій Шевченка-поета, коли він спостерігав розбіжність між соціально-економічною та політичною дійсністю і християнськими заповідями. Світогляд (система поглядів, понять і уявлень про навколишній світ) Т. Шевченка базувався на провідному почутті, що пронизує всю його творчість – історіософському антропоцентризмі – поставленні людини в центр буття і всесвіту («Неофіти», «Іван Гус» та ін.). Вище згадувалось, як Тарас зацікавлено читав Біблію тощо, але деякі епізоди він сприймав критично, приміром, апокаліпсис вважав «алегоричною нісенітницею», поклоніння іконам вважав «поганством», критично ставився до організації служби Божої, традиційного церковного малярства. Найважливішою для нього була християнська бесплотна ідея добра [10, с.170]. Т. Шевченко відкидав те, що робило релігію абстрактною силою, виступав проти релігійних війн, інквізиції, використання релігії в політичних цілях та ін. Усе це, на його думку, свідчило про зіпсованість початкової суті християнського вчення. Його світосприйняття чітко сформовано на ідеї повернення до істинного християнства, заснованого на

загальнолюдських моральних засадах, яке пізніше було спотворене і розколоте «лжевчителями». Таку думку він занотував у своєму «Щоленнику» 29 червня 1857 р.: «О святые, великие, верховные апостолы, если бы вы знали, как мы запачкали, как изуродовал[и] провозглашенную вами простую, прекрасную, светлую истину. Вы предрекли лжеучителей, и ваше пророчество сбылось» [13].

Потреба ідеалізації раннього християнства зумовлювалась загостренням тогочасних соціально – економічних проблем, яке чітко відчувала передова інтелігенція і шукала шляхи їх розв'язання. Враховуючи традиційну віру людей у християнського Бога, апеляція Т. Шевченка до євангельських ідеалів деякою мірою співзвучна з ідеями християнського соціалізму – філософського вчення, в якому робилася спроба зображувати християнство захисником інтересів експлуатованих верств суспільства від соціального визиску. Його звернення до біблійних текстів мало реальне суспільно – політичне підґрунтя – гноблення народних мас і їхній протест проти кривди, що набрав системного характеру. Звідси прагнення поета до справедливості, правди, рівності, бажання щастя для всіх, любов до знедолених і гнів, глум, іронія по відношенню до царів, панів. Відтак, релігійність поета носила не споглядальний, а конкретно-історичний, практичний, дієвий, соціально спрямований характер. Це докорінно відрізняє Т. Шевченка як майстра художнього слова від обмежено віруючої людини. «...Глибока релігійність Шевченка – це не є звичайна церковна релігійність з її формалістикою, з її спекуляцією догмами про особистість, смерть і воскресення Ісуса Христа. Не так це, а могутні етичні ідеї Ісуса Христа стали Шевченковою релігією» [6, с.197]. У його зверненнях до Бога висловлюється бажання почути відповідь на нагальні суспільні проблеми і чому він залишив світ без своєї ласки. У поетичних рядках Кобзаря відчувається намагання повернути погляд Всевишнього на грішну землю, а людське життя – до заповідей Христа, якого він вважав ідеальним втіленням сутності людини. Доцільно навести приклад, пов'язаний з інтерпретацією Христа на картині «Розп'яття». Т. Шевченко голову Спасителя виконав схематично, а розп'яття – у драматично-героїчній позі, що сприймається як узагальнений образ молодого чоловіка з піднесеною головою, який своєю жертвою врятував людство [2, с.31-32]. Як бачимо, антропоцентризм Т. Шевченка є одним з основних компонентів його філософського світогляду. В центрі всесвіту він

ставити людину, Ісуса Христа вважає центральною постаттю в історії, антропологізуючи його так само, як і Діву Марію [7, с.36-37]. Бог для Т. Шевченка – це людина, але надзвичайно ідеальна і зразкова, і Богоматір як ідеальний тип матері.

Подвиг Ісуса Христа в ім'я спасіння людства у творчості Т. Шевченка набуває ознак заклику до морального очищення і готовності до самопожертви. На думку Р. Задніпрянського, не треба сприймати Бога, Творця як дійову особу (персонаж), вони є художніми образами, елементами поетичного мислення[14]. Подібної думки дотримує Ю. Русов, вважаючи це «однією з ознак атавістичної, або Богом даної посвяченості». На посвяченість Кобзаря також вказувала Варвара Репніна: його муза «не земна, а небесна, крилата і прекрасна як перемога» [15, с.5,].

Деякими шевченкознавцями народнопоетична образність мови визначається як релігійність Т. Шевченка. Дійсно йому притаманна народна релігійність, делікатність у питаннях віри, тобто без месіанізму і національно – політичних претензій на зразок єзуїтів або російських слов'янофілів. Митрополит Іларіон (Іван Огієнко) відзначає у Кобзаря релігійний стиль як спосіб думання, притаманний українській літературі ще з часів І. Котляревського. «Релігійний стиль – це стиль щиро народний, всеукраїнський», тому твори поета лягали до душі і ні в кого не виникало думки про атеїзм Т. Шевченка, його вважали борцем проти панщини, за Божу Правду та Волю [9, с. 171]. Він широко вживає незмінні народні вирази як «Дай Боже», «Поможи Боже», «Слава Богу» «Крий Боже», «Сохрань Боже», Бога часто називає словом «Святий» тощо. І взагалі вживання слова «святий», шанобливе ставлення до християнських святих – неба, раю - є показником релігійного стилю поета. Одночасно можна сказати, що у його віршах не помічається зацікавленості теологічними догмами, історією біблійних родів, створення світу, богослужбових канонів та ін. Власне у Біблії його цікавила морально – етична сторона як дороговказ для людства, з яким потрібно зв'язати свої дії, вчинки.

Не претендуючи на вичерпність висвітлення ставлення Кобзаря до релігії, бо це питання досліджувалось багатьма шевченкознавцями, зазначимо, що вся його творчість просякнута ідеєю абсолютного верховенства Бога і життєдайної сили віри в нього. Його віра базується на геніальному відчутті історичних коренів духовності

українського народу, закладених у християнстві. Вона має особливий характер, оскільки набрала загальнонаціонального звучання, за що українці визнали його «національним пророком». Релігійність Т. Шевченка не вкладається в уможлядні філософські категорії – вони є виявом конкретно – індивідуального почуття, що виникло у дитинстві та визріло у дорослої людини як високорозвинутої особистості до космічних почувань [4, с.9]. Поет усюди шукав Бога, адже проявами відступності від нього він вважав національне, соціальне гноблення, моральне розтління в суспільстві. Натомість є очевидним, що Шевченкова інтерпретація Бога, Христа і Марії відрізняється від догматично-церковної. У нього він «гуманізований», отже йому можна висловлювати скарги, протест. За людські кривди поет питається у Бога:

*А ти, всевидящее око!
Чи ти дивилося з висока,
Як сотнями в кайданах гнали
В Сибір невольників святих,
Як мордували, розпинали
І вішали. А ти не знало?
І ти дивилося на них
І не осліпло...*

Відчуваючи байдужість Всевишнього до людського горя, він відмовляється від нього, оскільки не бачить у світі правди й нічого святого на землі: «Мені здається, що й самого Тебе вже люди прокляли».

У серпні 1859 р. трапився випадок, який дав підставу жандармам вважати небажаним перебування Т. Шевченка в Україні. Поета, зокрема, звинуватили у «богохульстві». Сталося це, коли з ним повів розмову на богословську тему дехто землемір Козловський. Т. Шевченко відповів: «теологія без живого бога не в змозі створити навіть деревного листка, а про матір І. Христа, що перед нею має благоговіти кожен християнин, адже якби вона не народила його, була б звичайною жінкою» [5, с. 374 – 375). У донесенні підполковника корпусу жандармів Київської губернії І.С. Грибовського III відділенню зазначалось, що під час цієї розмови Т. Шевченко заперечував існування бога, казав, що визнає віру в І. Христа і то, не як у бога, а як в людину, що заслужив розумом своїм

повагу до себе [5, с. 372]. Подібні думки висловлюються в поетичних рядках:

*Хула всьому! Ні, ні, нічого
Нема святого на землі...
Мені здається, що й самого
Тебе вже люди прокляли*

(йдеться у вірші «Якби ви знали, паничі»...).

Або ж у вірші «Світе ясний, світе тихий»...:

*Будем, брате, з багряниць онучі дроти,
Люльки з кадил закурятим,
Явленими піч топитим,
А кропилом будем, брате,
Нову хату вимітати!*

У вірші «Ликері» Т. Шевченко стверджує:

*Не одурить Бог, карать і миловать не буде:
Ми не раби його – ми люде!*

Вищенаведені рядки звучать не як богохульські, а як заклик до пробудження людської гідності, тобто до зміни соціального становища поневоленого народу.

Ця ідея була на вустах усієї демократичної інтелігенції, одним з найяскравіших виявів якої є Шевченкова поезія. Провідною темою його творчості була кріпаччина і панщина, а також знедолена Україна, про що він усім серцем вболівав, волаючи до Бога, прохаючи допомоги і закликав народ «добре вигострить сокиру та й заходитьсь вже будить». Після свого арешту в 1847р. звертався до братчиків у вірші «Чи ми ще зійдемося знову?»:

*Свою Україну любіть,
Любіть її... Во время люте,
В останню тяжкую минуту
За неї Господа моліть.*

Приймаючи засади християнської віри, Великий Кобзар обурювався з того, що встановлені канони залишалися незмінними і для християн мертвою буквою закону, гостро висловлювався проти поверховості в архієрейській службі й утилітарності інституційної церкви. Він не шанував православне духовенство за його прислужництво самодержав'ю, денационалізаторську функцію в Україні, бюрократизацію церковного життя тощо. Усе це, а також фарисейство і лицемірство викликали почуття відрази у Т. Шевченка.

Мимоволі напрошується порівняння з сучасністю, коли можновладці з іконами й свічками просять божого благословення для України, одночасно вдаючись до антихристиянських, антилюдських дій у боротьбі за владу.

Глибокий християнізм Т. Шевченка проявлявся у ставленні до молитви як до цілющої води, яка гоїть рани не лише духовні, а й фізичні, бо є тихою розмовою з Богом. У цьому він споріднений з Г. Сковородою. Молитва потрібна людині за її життя, за упокій душі, та й сам він молився за себе, за рідних, за земляків і за неньку Україну. З його поетичних молитовних рядків можна було б скласти своєрідне євангеліє. Як слушно зазначає Д. Бучинський, «Може ця Шевченкова молитва трохи інакша, як наша, може вона часом не подібна до цього, що привикли називати молитвою, може вона не вкладається в наше молитовне поняття, але це ще не значить, що Шевченкові молитовні вірші не є молитвою» [6, с. 206]. Поет вірив у безсмертя людської душі та закликав усіх дбати про це. Питання душі є головним у всіх релігіях, бо людина без душі перестає бути нею. Неперевершені рядки поета «Не вмирає душа наша, не вмирає воля» пов'язуються з безсмертною боротьбою за волю і свободу духу. Т. Шевченко здобув у нащадків визнання як апостол «правдоньки святої», якої він не лише прагнув, а й боровся за неї своїм гострим словом:

*Борітеся – поборете!
Вам Бог помагає!
За вас правда, за вас слава
І воля святая !*

Шукаючи «союзників» у цій боротьбі, він звертається з молитвою до Діви Марії:

*Святая сило всіх святих!
Пренепорочная, благая!
Молюся, плачу і ридаю:
Воззри, Пречистая, на їх
Отих окрадених, сліпих
Невольників. Подай їм силу...*

Т. Шевченко не лише в теоретичному плані володів християнським ученням, а й багато зробив для вивчення християнських святинь під час подорожі по Україні за дорученням Київської археографічної комісії (жовтень 1845 – квітень 1846 рр.). У

Переяславі, Лубнах, Хоролі, Миргороді, Чернігові він обстежував церкви, монастирі, описував церковне начиння (ікони, Євангелія, чаші), супроводжуючи все історичними й археологічними довідками [16, с. 304 – 308].

Широка християнська ерудиція, підсвідома віра в те, що світ складається з видимого і невидимого компонентів (аналогічно до свого знаменитого земляка Г. Сковороди, який вважав, що невидиме, дух керують матерією), передчуття власної смерті Т. Шевченком є ознакою високорозвиненої духовності. Приблизно за два тижні до своєї кончини він написав вірша, де звучать такі слова:

*Чи не покинуть нам, небого,
Моя сусідонько убога,
Вірші нікчемні віршувать
Та заходитьсья риштувать
Вози в далекую дорогу?
На той світ, друже мій, до Бога
Почимчикуєм спочивать...*

Відтак, пошуки дослідниками релігійності чи заперечення Бога (не в марксистському розумінні) Кобзарем виглядають дещо спрощеними. За ідейним і суспільним спрямуванням його поезія вивищується над цим своїм глибоким громадянським пафосом. Внутрішній світ Т. Шевченка виявляється набагато складнішим, ніж представляють окремі науковці, вважаючи атеїстом або віруючим, оскільки його філософський погляд на релігію здавався суперечливим і не вкладався у схематичні рамки їхніх концепцій. Великий митець не був фанатом і набожною людиною, а релігійність, точніше релігійний стиль, носив не споглядальний, мовчазний характер, а войовничий, набуваючи загальнонародного звучання в закликах не до сліпої віри, а до правди, добра, справедливості.

Список використаних джерел:

1. Литвин, В. Образи великого Кобзаря в українській інтелектуальній історії (до 200-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка) [Текст] / В. Литвин // Голос України, 2014, 5 березня, №42 (5792).
2. Світи Тараса Шевченка [Текст]: Збірник статей до 185-річчя з дня народження поета. - Т. 2. - Нью-Йорк – Львів: Наукове товариство ім. Шевченка, 2001.-416 с.

3. Іванова, Л. Г. Українська суспільно-політична думка ХУІІІ-ХІХ ст.: Напрямки, форми, тенденції [Текст] / Л.Г. Іванова.- К.: Вид-во національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова, 2011.- 339 с.
4. Завадка, Б. Серце чистеє подай. Проблеми релігії у творчості Тараса Шевченка [Текст] / Б. Завадка. - Львів: Фенікс Лтд, 1993.- 159 с.
5. Дзюба, І. Тарас Шевченко. Особистість і доба [Текст] / І.Дзюба.- К.: Альтернативи, 2005.- 701 с.
6. Бучинський, Д. Християнсько – філософська думка Т.Г. Шевченка [Текст] / Д. Бучинський.- Мадрид; Лондон: Союз українців у Великій Британії, 1962.- 256 с.
7. Доманицький, В. Тарас Шевченко: Синтетично-націологічні студії його життя й творчості [Текст] / В. Доманицький.- Чікаго, 1961.- 117 с.
8. Домашовець, В. Псалми Давидові в поетичних творах Т. Шевченка [Текст] В. Домашовець.- Оттава: Моррис Плейнс, 1992.- 159 с.
9. Огієнко І. (митрополит Іларіон). Тарас Шевченко [Текст] / І. Огієнк.- К.: Науково-видавничий центр «Наша культура і наука», 2003.- 430с.
10. Чижевський, Д. Нариси з історії філософії на Україні [Текст] / Д. Чижевський.- К.: Вид-во «Орій», 1992.- 228 с.
11. Філософія [Текст]: Словник – Довідник.- К.: Дельта, 2006.- 159 с.
12. Зайцев, П.І. Життя Тараса Шевченка [Текст] / П.І. Зайцев.- Х.: Прапор, 1994.- 447 с.
13. Шевченко, Т. Щоденник [Електронний ресурс] / Шевченко Т. Режим доступу – [litorys.org.ua / shevchenko / shevch 501. htm.](http://litorys.org.ua/shevchenko/shevch501.htm)- Заголовок з екрану.
14. Задніпрянський, Р. Чи Шевченко був «малоросом»? [Текст] / Р. Задніпрянський. - Б.м.: Вид-во «Українська критична думка», 1946.- 118 с.
15. Русов, Ю. Той, хто «багато знав того, що ми давно забули» [Текст] Ю. Русов. - Лондон: Видання Української Видавничої Спілки в Лондоні, 1954.- 19 с.
16. Кирило-Мефодіївське товариство [Текст]: у 3 т.- К.: Наукова думка, 1990.- Т.ІІ.- 692 с.